

Дълг и отговорност при Жак Дерида

Милослава Янкова

***Duty and responsibility in Jacques Derrida:** This text presents basic conceptions of Derrida's ethic like duty and responsibility. They are discussed in the controversy with Kant and are considered in the postmodern spirit. In Derrida's eyesight the concept "duty" communicated with concepts "friendship" and "civility". The concept "responsibility" is communicated with concepts "answer" and "obligation".*

Key words: duty, responsibility, friendship, civility, answer, obligation.

ВЪВЕДЕНИЕ

Френският постмодерен философ Жак Дерида предлага отговорно мислене относно неоспоримия опит на другостта на другия. Той изследва другия на основата на образцовите примери на връзка с другия, на различни форми и аспекти на връзка с тези други като посрещане и гостоприемство, поздравяването и поздравите, близостта, траура. [1,2] Особено голямо значение философът отдава на такива проявления на отношенията с другия и другите като дълг и отговорност.

ИЗЛОЖЕНИЕ

За френския философ е важно да постави на изследване същността на понятието "дълг". Акцентът се поставя върху това кой може да поеме върху себе си задължението да привнесе дълга в отговорността. Ако съществува нещо подобно на дълг, той трябва да се състои в това, човек да не бъде длъжен, да бъде длъжен без дълга, да бъде длъжен без да бъде длъжен. [3,10] Да бъде длъжен без да е пренуден да действа "съгласно дълга" или, както казва Кант, "по задължение". [6,125] Дерида посочва какви етически последствия могат да произтекат от това.

При постмодерния философ дългът кореспондира с понятията „дружба“ и „вежливост“. Той размислява над парадоксите на вежливостта като опит, където властта неподдаващия се на оценка дълг. Съображенията на дружбата и вежливостта предполагат съществуването на двойно задължение. То се свежда до избягване на всяка цена както езика на ритуала, така и на езика на дълга. Спазването на задълженията се отклонява от правилата на ритуализирана благопристойност и изисква излизането извън рамките на самия език на дълга. Ако просто се подчинява на ритуално правило, жестът на "дружбата или "вежливостта" не може да бъде нито дружески, нито вежлив. Човек не трябва да е дружелюбен или вежлив от чувство за дълг. Това виждане на Дерида е в противоречие с Кант. Въпросът се състои в това дали може да съществува задължение да не се действа по задължение: нито съобразно с дълга, както би казал Кант, нито даже от чувство за дълг. [3,56] Френският мислител държи да се изясни към какво задължава такъв дълг, такова контразадължение, по отношение на какво и на кого.

Дерида определя като невежливо симулирането на определен жест като отговаряне на покана, изключително от чувство за дълг, например. Отговарянето на приятел само от чувство за дълг философът разглежда като неприятелски жест. Нищо не би било по-добре от отговор на покана или да се откликне на лечение на приятел в съответствие с дълга (по-скоро от чувство за дълг, от задължение) Това отново води към „Основи на метафизиката на нравите“ на великия философ-критик Кант, на когото Дерида се счита задължен в качеството на наследник. [5]

Френският мислител подлага на анализ използването на повелителната форма „трябва“ относно понятията „дружба“ и „вежливост“. Отношенията на дружба и на вежливост не трябва да носят характер на задължение, дори не трябва да приемат формата на някакво правило, особено ритуално. [3,22] Жестът на дружба или

вежливост се подлага на саморазрушение при най-малка отстъпка на необходимостта да се използва в конкретния случай предписание от общ характер. В противен случай би се оказал победен, разбит и сломен от твърдото постоянство на правилата, т.е. нормите. От тази аксиоматична позиция Дерида прави извод, че от постигнато на дружба или вежливост (например, отговаряйки на покана, молба или въпрос на приятел) не следва възможността да се нарушават всякакви правила и да се действа въпреки всеки дълг. Контра-правилото също е правило. Общото между понятията за дружба и вежливост е отделянето от понятието за ритуализирано поведение. В понятието „вежливост“ съществува вътрешно противоречие, което произтича от факта, че всяко нормативно понятие предвижда едновременно следване на правилата и свобода на импровизациите без правила. Неговото правило се изразява в това, че правилото се познава, но никога не се придържат към него. Невежливо е просто да бъдеш вежлив, т.е. да бъдеш вежлив от вежливост. В този смисъл имаме работа с правило, което носи възвратен, структурен, общ характер. Това означава, че всеки отделен случай има свои особености и може да служи като прецедент. Положението диктува да се действа само по силата на придържане към посоченото правило и даже на негово основание, само от уважение към него. Става дума за понятието „дълг“. Всички тези разсъждения извеждат на преден план питането за това, може ли въобще, и ако да, в какви предели да се доверим на дълга. Приложено към отношението материален и морален дълг въпросът е може ли въобще, и ако да, каква е степента на доверие към позицията, че понятието „дълг“ диктува при всяко отговорно изказване по повод отговорно решение във всяко изказване, във всяка логика, във всяка риторика относително отговорността. Говорейки за отговорното изказване по повод отговорността, френският философ приема, че самото изказване трябва да бъде подчинено на тези правила или закони, за които говори. Видимо такава импликация е неизбежна, макар за Дерида да е озадачаваща, защото какво биха могли да представляват сами по себе си отговорността, ценността или добродетелта на отговорността, приложени към логичното изказване, претендиращо за доказателство, че отговорността никога не може да се възприеме еднозначно и без противоречие. [3,24] Наред с това самооправданието на дадено решение е невъзможно. Не може априори и по силата на структурните особености да отговаря за самото себе си.

Представянето на понятието „отговорност“ Дерида започва с концепта „problema“. От семантична гледна точка в определени контексти problema означава молба за прошка, изложена отнапред за скриване или оправдание. С помощта на метонимията problema е способна в крайна сметка да служи като прикритие. Измеренията му са приемане върху себе си отговорността за друг или представяне за друг, говорене от името на друг, този, когото поставят пред себе си или зад когото се крият, когото заставят да играе определена роля, като средство и като делегирано лице, действащо като представител. От тази гледна точка отговорността може в още по-голяма степен да стане проблематична в някои случаи, а възможно даже винаги. Това е отговорността, която не се поема върху себе си, от собствено име и пред други (каквото е класическото философско определение на понятието „отговорност“). Става дума за отговорност, която се налага да поемат заради друг, вместо друг, от името на друг или от свое име в качеството на друг, пред друг друг, и от друг на друг, което съставлява неоспоримата същност на етиката. Тази отговорност не само не намалява, но напротив, възниква в допълнителна сама по себе си структура. По думите на френският философ отговорността винаги се осъществява от мое име, но като че ли и от името на друг. [3] При това нейният индивидуален характер не се засяга.

Опитът на отговорността не се свежда до опита на задължение или дълг. Глаголът "да отговоря", носи по своя смисъл отговорност, без да се появява повече

в концепта, където е нужно "да знае, ще бъде ли...". Философът приема, че ако всичко това хвърля предизвикателство към пространството на проблема в цялост, оказвайки се не само от тази страна на пропозиционалната форма на отговора, но и от страната на въпросителната форма на мислите или речта, тогава в никакъв случай не трябва да се разглежда пряволинейно, прожективно, даже готически или тематически, че вече или още не се явява проблематично или намиращо се под въпрос и, следователно, критично - както например, съдийските решения. Ако нарушението на юридическата норма или прочитането на текста има място, то по-скоро всичко това може да стане там, където би възникнало желание те да се заставят "да-не-правят-това". В „никакъв-случай-не-трябва“ да се застава пред някакъв философски или нравствен съд, т. е. пред някаква инстанция, явяваща се едновременно критическа и юридическа.

Дерида разсъждава за същността на връзката между отговорност и отговор на дадена покана. В тази връзка е от значение да стане ясно доколко отговорността произтича от необходимостта да се отговори на поканата; какво означава да се отговори на поканата; кой трябва да направи това и до какво се свежда това. Отговорът на тези въпроси тръгва от характерните черти на поканата. Според френския мислител тя оставя свобода на действие. В противен случай става принуда. Заедно с това, поканата трябва да бъде настоятелна, не безразлична. Лишена от тласък, който дава желанието, говорещо едновременно "ела", но оставящо на другия абсолютна свобода на действие, поканата изчезва и губи оттенъка на гостоприемност. Следователно тя трябва да се раздвои и удвои едновременно, оставяйки човек свободен и едновременно заставайки го да бъде зависим.

Това, което Дерида разбира под покана (както и всеки призив изобщо), предполага логиката на отговора, отговор на покана и просто отговор. Философът подчертава възможността за ясна представа за това "да отговоря" и "responsiveness". Всеки, който размишлява за необходимостта, генеалогията и, следователно, границите на понятието „отговорност“, не може в определен момент да не се замисли какво означава думата "да отговориш" и незаменимата дума "responsiveness", на която Дерида не намира достатъчно точен еквивалент във френския език. За него е важно да се посочи и противоположността на глагола "да отговоря", която трябва да се състои в това „да не отговоря“.

Друг въпрос, който вълнува посмодерния мислител е, нравствено ли е и отговорно ли е да се действа по законите на морала именно по силата на притежаване чувство за дълг и отговорност. За него е несъмнено, че отговорът на този въпрос е отрицателен. Това би било твърде просто, естествено, програмирано от самата природа. Не е много нравствено да си нравствен по причина, че притежаваш разбиране на нравствеността, осъзнаваш величието на закона и т. н. Тук френският философ полемизира задочно с Кант, имайки в предвид неговата позиция за "уважение" към нравствения закон, сам по себе си явяващ се "причина" за уважение (както го разбира Кант). [6,125] Тук интересът напълно е основан на парадокса, който той запазва в дълбините на морала. Изразява се в неспособност за отразяван на самото влизане в чувство или в чувствителност, че не трябва да бъде вписано там или е длъжно да предписва принасяне в жертва на всичко, подчиняващо се на тази чувствителна склонност.

За Дерида жертвата и жертвоприношението се намират в центъра на кантианския морал. При това принесеното в жертва винаги е от разряда на чувствените подбуди, от разряда на скритите "патологически" стремежи, които, както казва немският мислител, е необходимо "да се унижат" пред лицето на нравствения закон. [6] Това понятие за жертвоприношение, следователно, приношение в общ смисъл, предполага наличие на целия механизъм на "критическо" разграничение на

кантианството: чувствен /разсъдъчен, безстрастност/ спонтанност, *intuitus derivatives / intuitus originarius* и т. н. То самото се отнася към понятието за страст.

Постмодерният поглед на Дерида търси страст, която не е "патологическо" понятие, както би се изразил Кант. Поставено по този начин всичко това остава открито, отложено, нерешено, спорно, даже зад пределите на дадения въпрос и, ако се употреби друга формулировка, абсолютно поритично. Винаги неотложни и изискващи незабавен отговор са въпросите за етичност на етиката; нравственост на нравствеността; същността на отговорността и т. н.. Френският философ размишлява и над степента, в която те трябва да останат неотложни и без отговор, във всеки случай без общ и точен отговор, без какъвто-и-да-е друг отговор, отколкото този, който по странен начин е свързан винаги с факта на вземане на решение извън правилата и волята, неразрешим при ново доказателство. [3,34]

Дерида е категоричен, че винаги съществува и винаги трябва да съществува право да не се отговаря, защото тази свобода се явява част от самата отговорност. Освен това не-отговорът е също отговор. Необходимо е да има свобода да не се отговаря на призива и на поканата. Полезно е да се напомня и човек постоянно да се връща към същността на тази свобода. Философът е сигурен, че мислите отговорността или чувството за отговорност за добро дело, главна добродетел, самото Добро, едновременно са убедени, че винаги трябва да се отговаря (за себе си, на другия, пред другия или пред закона). Заедно с това не-отговорът винаги се явява форма, определяема в откритото пространство на неизбежна отговорност. [3,35]

Отговорът на въпроса дали трябва да отговаряме или не Дерида определя като апория. Невъзможно е да се отговори на въпроса относно отговора. Невъзможно е да се отговори на въпрос, в който ние питаме себе си дали трябва да отговаряме или да не отговаряме, явява ли се това необходимо, възможно или невъзможно. Тази безкрайна апория ни блокира защото ни свързва по двояк начин (аз съм длъжен и аз не съм длъжен, аз съм длъжен не..., това е необходимо и невъзможно и т.н.). Отговорността идва, признавайки способността за нерешимост, която често е решение между специално и универсално, между това и "другия" – например, между, който желае да защити някого и общата необходимост да бъде честен. Едната страна неминуемо страда. Когато това "друго" е религиозни предписания - това, което Дерида нарича "изцяло други" - решението е още по-неопределяемо, ставайки наистина парадокс или "апория" (религията трябва да се живее с непредвидими резултати).

Под заплаха се намират не само религиозната общност, но и философската общност, доколкото тя предполага порядък (преимуществено кръгов) от въпрос и отговор. В това се заключава принципът на общността, когато по такъв начин грози опасност от разрыв на вътрешните връзки. Съществува мнение, че такава опасност не съществува, така както заплахата от разрыв винаги служи като организиращо или съзидателно начало на социалната връзка изобщо: общността живее и се храни от тази уязвимост, и това е добре.

Интересен е погледът на Дерида за отношението дълг – задължение. Той е на мнение, че постъпката се оказва аморална, ако е извършена по задължение. Ясно се усеща парадоксът, при който постъпката ще е аморална, ако се извърши по зъдължение в смисъл на "задължение за обезщетение", по зъдължение, което би се svelo към ликвидация на дълга, по задължение в смисъл на задължение да се отдава това, което е взето на заем, като услуга или взето за известно време. [3,56] Аморалността на постъпката отразява несъответствието ѝ на даряващото, безкрайно, неизчислимо или разточително твърдение, без възможност за повторно присвояване, в което следва да се оцени етичността или нравствеността на етиката. Нравствеността в чист вид стои над всички разчети, осъзнати или безсъзнателни, всички цели, всички планове относно обезщетение или

ново присвояване. Това чувство подсказва, че трябва да се излезе извън рамките на задълженията, в крайна сметка, задълженията в качеството на дълг. Задължението не трябва да е задължено за нищо, то е длъжно да не бъде с нищо длъжно. Оттук произтича и питането за съществуването на задължение без дълг.

Френският философ прави апоретичен анализ на един дълг като свръх-дълг, чиято дързост, прекомерност, дори лудост и същностна извънмерност трябва да диктуват трансгресия не само на действието съобразно с дълга, но и на действието от дълг, определено от Кант като самотно условие на моралността. [4,33] Дерида има предвид Кантовото различаване между легалност (съобразно с дълга) и моралност (от дълг). [6,114,125] Този свръх-дълг (а такъв според философа трябва да бъде всеки дълг) заповядва да се действа без дълг, без правило или норма, следователно без закон. Това води до риск решението, наречено отговорно, да стане просто техническо разгръщане на едно понятие и следователно на някакво представимо знание. Независимо от опасността Дерида настоява, че решението трябва да се взема и да се поема отговорността за него като се скъсва връзката с всяка представима тяхна определеност. При това е необходимо запазване на една представима връзка с това скъсване и с онова, което решението скъсва. Става дума все за дълг, който повтаряемо и неприключващо се раздвоява. Най-общата и следователно най-неопределена форма на този дълг, че отговорното решение да се подчинява на някакаво „трябва“, което не дължи нищо, на един дълг, който не дължи нищо, за да бъде дълг, който не изплаща никакво задължение, дълг без задължение. [4,32]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Тази позиция поставя на преразглеждане отношението с другия. Тя може даже да парализира на края пропастта. За Дерида това е образ на мястото, където човек се оказва в самота, съвсем един или вече въвлечен в ръкопашна схватка с другия. В този смисъл другият може безуспешно да се стреми както да ви удържи, така и да ви захвърли в бездната, да ви спаси или погуби.

Дерида смята, че сме длъжни да се задоволим с тези начини на връзка с другия. При това за него теоретически и практически концепцията за отговорност се явява същност на социума.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Apparitions of Derrida's Other Kas Saghafı Fordham Univ Press, 2010
- [2] с. john holcombe 2007 2012 2013.
- [3] Деррида, Ж. Страсти.// Эссе об имени. СПб: Алетей, 1998.
- [4] Дерида, Ж. Апории. С.1998.
- [5] Кант, Е. Основы на метафизиката на нравите. С., 1974
- [6] Кант, Е.Критика на практическия разум. С., 1992

За контакти:

Гл. асистент Милослава Русинова Янкова, Катедра „Социални дейности“, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 0897411108, e-mail: mila60@mail.bg

Докладът е рецензиран.